

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

4-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

D.D.Baxronov	
Yangilanayotgan O'zbekistonda yoshlarni milliy g'oya ruhida tarbiyalashda etnomadaniyatning o'рни.....	201
H.S.Ergashev	
Sharq mutaffakirlari ijodida shaxs ma'naviy kamolotiga oid falsafiy qarashlar evolutsiyasi	207
I.T.Boltaboyev	
Temuriylar davri mutaffakirlari tasavvufiy-falsafiy qarashlarida komil insonga oid g'oyalarning rivojlanishida Amir Temurning o'рни.....	212
Sh.O'.Ahrorova	
Jamiyat ma'naviy muhitida madaniyat va san'atning o'рни.....	216
U.X.Xolmatov	
Axboriy kurashlar sharoitda millatlararo munosabatlarni mustahkamlashning milliy-ma'naviy omillari	220
F.B.Rahmonova	
O'zbekistonda xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonliklardan himoya qilishning falsafiy-deterministik tahlili	225
J.Saburov	
Buxoro amirligida tasvuf ilmi uzviyligi va ijtimoiy madaniy hayotga uyg'unligi hamda ta'siri	230
B.A.Pulatov	
Harbiy qahramonlik ideallari asosida yoshlarda milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishning falsafiy omillari	236
S.S.Evatov	
Musulmon sharqi falsafiy tafakkurining takomil bosqichlari va unga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar xususida.....	240
A.Sh.Raximov	
Yangi O'zbekistonning ma'naviy yuksalish jarayonida yoshlar vatanparvarligi fenomenining ijtimoiy-falsafiy tavsifi	245
	SIYOSAT
Sh.Ismoilov	
O'zbekistonda ijtimoiy himoya – davlat siyosatidagi ustuvor yo'nalish	249
D.Sh.Mahkamov	
Hakamlik sudi va davlat sudlari o'rtasidagi farqlar	252
R.Nurimbetov	
Shanxay hamkorlik tashkiloti istiqbollari: O'zbekiston yondoshuvlari	255
B.X.Allamurodov	
Digital diplomacy in the foreign policy of Central Asian countries (using the example of Uzbekistan and Kazakhstan)	258
M.B.Nabiyev	
Jamoat birlashmalarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi.....	265
N.Madumarova	
Kasaba uyushmalari notijorat tashkilotlarning alohida shakli sifatida	269
A.A.Buriyev	
Sudlar orqali intellektual mulk obyektlari bilan bog'liq nizolarni hal qilishning o'рни va bu boradagi xorijiy tajriba	273
D.Mamadjonova	
Siyosiy partiyalar faoliyatining huquqiy asoslari va o'ziga xos xususiyatlari	277
A.A.Ahrorqulov	
Nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatini huquqiy tartibga solish.....	281
	TARIX
Бурҳониддин Чалодиддин	
Мухаммадвалихан Дарвози основатель новой прогрессивной внешней политики.....	285
M.T.Musaev	
Globalashuv sharoitida mafkuraviy tahdidlarning namoyon bo'lishi	292
R.A.Arslonzoda	
Отражение литературной жизни Бухары в “воспоминаниях” Садриддина Айни	297

UO‘K: (32(575.3)(092)

**МУҲАММАДВАЛИХОНИ ДАРВОЗӢ БУНӢДУЗОРИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ НАВИН
ВА ПЕШРАФТА****MUHAMMADVALIYXON DARVOZIY PROGRESSIV TASHQIY SIYASAT ASOSCHISI****МУҲАММАДВАЛИХАН ДАРВОЗИ ОСНОВАТЕЛЬ НОВОЙ ПРОГРЕССИВНОЙ
ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ****MUHAMMADVALIKHON DARVOZI FOUNDER OF NEW AND ADVANCED FOREIGN
POLICY****Бурҳониддин Ҷалодиддин **докторанти Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон**Аннотатсия**

Дар мақолаи мазкур масъалаи зиндагӣ ва корномаи сиёсӣ ва таърихии Муҳаммадвалихони Дарвозӣ маевриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст. Ба яқин, ки кори таъмини пайванди сиёсати байналмилалӣ, муаррифии истиқлол ва озодии Афғонистон ва тағйири бардоштҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ пиромунӣ сарнавишти кишваре, ки тайи солҳои тӯлонӣ зерӣ султаи бузургтарин кишвари истеъморӣ, ки дар садри кишварҳои бузург ва муқтадири сиёсӣ-иқтисодӣ пайрави низомҳои буржуазӣ қарор дошт, аз муҳимтарин ҷолишҳои буд, ки пеши рӯи Муҳаммадвалихони Дарвозӣ қарор дошта ва диноят мудирияти сиёсии ӯро ба озмон мегирифт. Дар ҳақиқат сарнавишти кулӣ ва расмият бахшидан ба истиқлоли воқеии кишвар дар интизори ҷаҳонӣён бастагӣ ба ин маъмурияти душвор ва муҳими таърихӣ дошт.

Annotatsiya

Ushbu maqolada Muhammadvalixon Darvaziyning hayoti va siyosiy-tarixiy faoliyati masalasi ilmiy tadqiq qilinadi. Xalqaro siyosatning uzviyligini ta'minlash, Afg'oniston mustaqilligi va erkinligini ta'minlash, xalqaro hamjamiyatning munosabatini o'zgartirish borasidagi ishlar uzoq yillar davomida yirik sanoatchi davlat hukmronligi ostida bo'lgan mamlakat taqdirini yanada boyitishi shubhasiz. Yirik va qudratli siyosiy-iqtisodiy mamlakatlarning yetakchisi bo'lgan, burjua tuzumi tarafdori bo'lgan bu davlat Muhammad Valixon Darvazi oldida turgan eng muhim muammolardan biri bo'lib, uning siyosiy rahbariyatiga qarshi kurash olib borardi. Darhaqiqat, dunyoni kutayotgan mamlakatning haqiqiy mustaqilligining butun taqdiri va rasmiylashtirilishi ana shu murakkab va muhim tarixiy boshqaruvga bog'liq edi.

Аннотация

В этой статье будет проведено научное исследование вопроса о жизни и политико-исторической деятельности Мухаммадвал-хана Дарвази. Работа по обеспечению преемственности международной политики, обеспечению независимости и свободы Афганистана, изменению отношения международного сообщества, несомненно, еще больше обогатит судьбу страны, которая долгие годы находилась под властью крупного промышленного государства. являясь лидером крупных и могущественных политико-экономических стран, сторонником буржуазного строя, это государство было одной из важнейших проблем, стоявших перед Мухаммедом Валиханом Дарвази, и боролось с его политическим руководством. Ведь именно от этого сложного и важного исторического управления зависела вся судьба и формализация истинной независимости страны, которая ждала мир.

Abstract

In this article, a scientific study will be conducted on the life and political and historical activities of Muhammadwal Khan Darwazi. The work on ensuring the continuity of international policy, ensuring the independence and freedom of Afghanistan, and changing the attitude of the international community will undoubtedly further enrich the fate of the country, which has been under the rule of a large industrial state for many years. being the leader of large and powerful political and economic countries, a supporter of the bourgeois system, this state was one of the most important problems facing Muhammad Waihan Darwazi, and fought with his political leadership. After all, it was on this complex and important historical management that the whole fate and formalization of the true independence of the country that the world was waiting for depended.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, равобити сиёсӣ, машрутаҳо, суҳанварони барҷаста, Кобул

Kalit so'zlar: Afg'oniston, Muhammad Valixon Darvazi, siyosiy aloqalar, mashrutaxa, taniqli notiqalar, Kobul

Ключевые слова: Афганистан, Мохаммад Вали Хан Дарвази, политические отношения, маршрута, видные ораторы, Кабул.

Key words: Afghanistan, Aaullah Khan, Muhammad Walikhoni Darwazi, political relations, constitutionalist

САРСУХАН

Таърихи Осиёи Миёна бори дигар Муҳаммадвалихони Дарвозиро дар баробари озмуни дигаре қарор дод, ки аҳамият ва душвории ин ба ҳич вачҳ камтар аз раҳбарии пирӯзмандонаи чунбиши маршрутият, дигаргунии низоми инҳисории фосиди истибдоди хонаводагӣ ва ҳидояту раҳнамоии низоми мутараққи чадид, то касби истиқлол ва озодии кишвар ва таъмини хирадмандонаи он дар густураи чуғрофиёи дохилӣ набуд. Зеро давлати навбунёд ва ҷавон дар баробари душманони неруманди дохилӣ ва хоричӣ қарор дошт ва андактарин аҳмол ва фуру гузоштан дар ин маъмурияти дипломатик мунҷар ба паёмаде буд, ки ҷуз ҳасрат натиҷаи дигаре ба бор намеовард.

Ба яқин, ки кори таъмини пайванди сиёсати байналмилалӣ, муаррифии истиқлол ва озодии Афғонистон ва тағйири бардоштҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ пиромуни сарнавишти кишваре, ки тайи солҳои тӯлонӣ зери султаи бузургтарин кишвари истеъмори, ки дар садри кишварҳои бузург ва муқтадири сиёсӣ-иқтисодӣ пайрави низомҳои буржуазӣ қарор дошт, аз муҳимтарин ҷолишҳое буд, ки пеши рӯи Муҳаммадвалихони Дарвозӣ қарор дошта ва диroyту мудирияти сиёсии ӯро ба озмун мегирифт. Дар ҳақиқат сарнавишти кулӣ ва расмият бахшидан ба истиқлоли воқеии кишвар дар интизори ҷаҳониён бастагӣ ба ин маъмурияти душвор ва муҳими таърихӣ дошт.

Аммо ӯ марде буд корозмуда ва бархоста аз жарфои ниёзмандҳои иҷтимоӣ ва болотар аз ҳама бо тадбир ва фурутани ва бовармандӣ ба покизагӣ ва унсури кавии ватанпарастии хеш, ки дар кори таъмини пайванди сиёсӣ ва ҳифзи озодиву истиқлол аз муҳимтарин муаллифаҳои шахсиятӣ ба ҳисоб мераванд.

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бо вучуди сиёсатҳои дугона ва фурсатталабонаи Русия, ки ҳам бо ҷониби Афғонистон ва ҳам бо англисҳо ҳамзамон машғули музокира буд ва дар пайи фурсатҳои муносиб барои баровардани аҳдофи хеш дар масири Осиёи Миёна буданд, тавонист, ки русҳоро ба мавзеъгирии мушаххас водошта ва ногузир гардиданд, ки пушти мизи музокира ба имзои қарордодӣ водор кунад, ки ҳам мановеи миллии Афғонистон дар он нухуфта буд ва ҳам истиқлоли ҳукумати Бухоро ва Хева. Ӯ дар сафари муҳими таърихӣ бо раҳбарони аршади Руссия гуфтугӯ намуда, ба муваффақиятҳои шоёне даст ёфт.

Донишманди тоҷик Қосимшоҳ Искандаров дар робита бо аҳамияти вижаи сафорати сайёри Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ва ҳамроҳонаш дар пайванд бо тағйири ҳассоси кишвари Афғонистон баъд аз истиқлол ин гуна ибрози ақида менамояд: “Аввалин сафорати фавқулодаи Афғонистон охири моҳи апрели соли 1919 азми сафари Тошканд ва Маскав намуда, ки онро генерал Муҳаммадвалихони Дарвозӣ раҳбарӣ менамуд. Сафорати фавқулода аз Маскав мебояст бо Аврупо ва Амрико мерафт, то истиқлоли Афғонистонро таблиғ намуда, барои ба расмият шинохтани он шароити муҳим ва зарурӣ фароҳам биоварад” [6. 54].

Ба Маскав фиристодани Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бесабаб набуд. Аввалан, сардори ҳайат таъйин гардидани Муҳаммадвалихон худ шаҳодати обру ва нуфузи ӯ дар Афғонистон ва дарбори Амонуллоҳон буд. Баъдан, шоҳи ҷавон дарк мекард, ки тақдири ояндаи мамлакат ва истиқлолияти он чиддан вобаста ба фаъолияти ин сафорат мебошад. Аз ин ҷиҳат, касе бояд онро раҳбарӣ менамуд, ки на танҳо аз нозуқиҳои дипломатия боҳабар бошад, балки инсони поквичдон, бофаросат ва асил бошад ва манфиатҳои Афғонистонро ҳифз карда битавонад. Шоҳзодаи Дарвозӣ — Муҳаммадвалихон ин хислатҳоро доро буд. Ӯ аз ёрони бовафои шоҳ ва шахси бозътимоди ӯ буд. Шоҳ Амонуллоҳон дар эътимодномаи бузург сафири Аврупо, Амрико ва маҷлиси сулҳи Порис, генерал Муҳаммадвалихони Дарвозиро чунин муаррифӣ карда буд: “Сафири фавқулодаи мураҳаси давлати мутааллиқаам, олиқадр генерал Муҳаммадвалихон аст, ки аз асилзодагон ва ашрофони хонадонҳои Бадахшони Афғонистон ва аз мусоҳибони ҳузури падари шаҳиди марҳум, алоҳазрат сирочу миллати валидин буда, дар ҳузури ин дӯстдори шумо аз ҳама ҷиҳат тарафи вусуқ ва эътимоди томро ҳоиз ва доро аст” [6. 69].

SIYOSAT

Амри мусаллам аст, ки шоҳи ҷавон аз даврони кӯдакӣ то тақия задан бар ӯ ранги қудрати подшоҳӣ, ин фарзонаи беолоишро, ки ҷуз ворастагӣ ва андешидан дар роҳи додгустарӣ ва таъмини хушбахтии инсонии маҳруми ҷомеаи мо рисолати дигаре надошт. Дар арсаҳои мухталифи зиндагӣ ба озмун гирифта ва бовари комил бар матонад ва ватанпарастии ӯ дошт. Агар инсофе дар баёни ростӣ ва ҳақиқати таҷрибашуда вучуд дошта бошад, шоҳи ҷавон на танҳо роҳи расидан ба қудратро, балки рушди шахсияташро низ маҷуни тарбият ва роҳнамоиҳои некуи дурнигаронаи Муҳаммадвалихони Дарвозӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҷое барои ҳич гуна шакку тардид вучуд надошта ва шоҳ бовар дошт, ки дар тамоми даму дастгоҳи подшоҳиаш касе, ки қодир ба анҷоми ин масъулияти бузург бошад, ҷуз Муҳаммадвалихони Дарвозӣ нахоҳад буд.

Сафири сайёр бо дар пеш гирифтани ин маъмурияти ҳассос бо ҷамъе аз ёрон ва ҳамсафаронаш пой ба сарзамини Аморати Бухоро ва дидор бо амир Сайид Олимхон, амири Бухоро ба ин бовар буд, ки беҳтарин лаҳзаи интиҳоб барои муқобилаи низомӣ ва дар пеш гирифтани ҷанг бо низоми болшевикии Русия аст. Амири Бухоро ба Дарвозӣ пешниҳод намуд, ки шумо дар натиҷаи ҷанг ва муқобила бо истеъморӣ англис озодӣ ва истиқлоли хешро ба даст овардаед, мо ҳам бояд аз ин фурсат истифода намоем. [3. 61]

Пеш аз вуруди Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ба Бухоро ва дидор бо амир Сайид Олимхон, амири Бухоро ба ин бовар буд, ки беҳтарин лаҳзаи интиҳоб барои муқобилаи низомӣ ва пеш гирифтани ҷанг бо низоми болшевикии Русия аст. Амири Бухоро ба Дарвозӣ пешниҳод намуд, ки шумо дар натиҷаи ҷанг ва муқобила бо истеъморӣ англис озодӣ ва истиқлоли хешро ба даст овардаед, мо ҳам бояд аз ин фурсат истифода намоем. [5. 26]

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҶО

Аммо Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бо дарки вазъияти заифи Афғонистон дасисаҳои пушти пардаи истеъморӣ англис дар баробари Афғонистон ва адами инсиҷом ва набуди неруи размӣ ва қобили бовари Аморати Бухоро аз як сӯ ва аз ҷониби дигар мавҷудияти истибдоди хашини низоми арбоб-раиятии мавҷудияти чунбишҳои Аморати Бухоро ва даҳо авомили дигаре, ки дар он ҷо маҳсус буд, аз ҷумлаи масоиле буданд, ки беҳудагӣ ва бадфарҷомии ҷанг ва хунрезиро дар муқобили низоми Шуравӣ пешбинӣ менамуд. Бар ин мабно буд, ки Муҳаммадвалихони Дарвозӣ роҳи дар пеш гирифтани ҷангро судманд надида, дар пайи он буд, то аз тариқи дипломатия бо сарони низомии Руссия битавонад истиқлоли ҳукумати Бухоро ва Хеваро таъмин намояд.

Албатта, истиқлол ва мантиқи оянданигаронаи Дарвозӣ барои амири Бухоро дар робита бо ҷанг мавриди қабул воқеъ гардида ва бар асоси ҳамин машвараҳо буд, ки амири Бухоро нахост бо низоми қудратманд ва дар ҳоли пешрафти Руссия ворида даргирии низомӣ гардад. Амири Бухоро Сайид Олимхон ин ризояташро дар китоби худ “Таърихи ҳузни милали Бухоро” чунин менависад: “Ҳамин ки давлати Афғонистон ҳамроҳи давлати Британия муҳорибаи тамом намуданд, баъд аз тарафи давлати афғонӣ генерал Муҳаммадвалихон, вазири мухтор гардида, ба давлати муқаддаси Бухорои шариф омада, зоти шоҳонаамро мулоқот намуданӣ шуда, аз тарафи аълоҳазрат, амири афғон тухфаи бисёр оварда, ба ин банди оқиз таслим намуда, ҳамроҳи вазири мухтор мулоқот намудам. Дар аснои мусоҳибат аз ин банди оқизи муқаддас суол намуд. Ба ҷавоби он гуфтам: айни машвара ҳамин хоҳад буд, ки ҳамроҳи болшевикҳо оғози ҷарб намоем, зеро ҳамин фурсати ниҳоят далолат дар заъфи душман дида мешавад, вақтро ғанимат доништан лобудӣ аст.

Азбаски ин вазири мухтори мавсуф шахси дурбин ва ҳавоҳои давлати Ислом мебошад, барои ман посух дод, ки “Шумо ҳамроҳи давлати Афғонистон яке ва ҷар ду бародар ҳастед, яке шумо алҳол дар муқобили давлати Британия камар баста, оғози ҷарб намуда, шумо ҳам аз ин тараф бо давлати болшевик ҳамин рафтор намоед, мабодо Худо накарда, ба василаи шумо ҷар ду бародар — худдоми миллат сабаби харобии ду давлат ва олами силом зоҳир гардад ва таъҷил ба кор баранд, то дида шавад, ки кори бародаратон ба кучо анҷом хоҳад ёфт. Баъд аз он ба салоҳ ва машварати ҳамдигар кор намоед, беҳтар хоҳад буд. Чунки гуфтори ин вазири аъзам айни савоб буд, хайрияти худро ба ҳамин доништан ва ин амрро тасаллии хотири худ дошта, чанд вақт сабрро пешаи худ сохтам” [7. 12]

Муҳаммадвалихони Дарвозӣ баъд аз дидор бо амири Бухоро Сайид Олимхон ба тарафи Тошканд оҳанги сафар намуда, бо вучуди шароити душвор ва тавъам бо мухотираи

ношй аз чанги дохилии Русияи Шуравӣ ва мавҷудияти гуруҳҳо ва дастаҳои мусаллаҳи зидди ҳукумати Шӯравӣ ҳамроҳ бо ҳайати ҳамсафараш аз тариқи хати оҳан раҳсипори Маскав гардид. Баъд аз 13 шабу рӯз сафари ниҳоят хастакунандаи масири роҳ ба таърихи даҳуми октябри соли 1919 воридаи Москов шуд.

Бар асоси пажӯҳиши профессор Қосимшоҳ Искандарӣ: “Сафири сайёр баъд аз 13 рӯз, 10 октябри соли 1919 ба Маскав расид. Дар майдони назди истгоҳи Қазон сафир аз тарафи намояндагони олирутбаи ҳукумати Русия хеле гарм ва самимона истиқбол гардид. Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар назди анбуҳи мардуме, ки ба истиқболи ӯ омада буданд, суҳанронӣ карда гуфт: “Мо медонем, ки мардумони мусалмони Русия озодии хешро ба даст овардаанд. Мо ҳам боварии комил дорем, ки бо кӯмак ва пуштибонии Русия, Афғонистон ва дигар манотиқи Шарқ аз зери истисмор озод хоҳад шуд” . [6. 24].

12 октябри соли 1919 Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ва аъзои ҳайат дар комисариати халқии умури хориҷа пазируфта шуданд ва Муҳаммадвалихони Дарвозӣ пешниҳоди ҳукумати Афғонистонро дар бораи дӯстӣ ва ҳамкорӣ дар мубориза ба муқобили истеъморӣ Ғарб ироа намуд. Инчунин, ӯ аз ҳукумати Русия хоҳиш намуд, ки ба сафорати Афғонистон дар барқарор намудани муносибати дӯстона бо мамлакатҳои дигар кӯмак расонад. Баъд аз ин ду рӯз 14 октябр Муҳаммадвалихони Дарвозиро раҳбари давлат ба ҳузур пазируфт. Боздид ва мулоқоти Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар як фазои гарм ва самимона доир гардид. ӯ (Ленин) дар суҳанони оғозинаш гуфт, ки “бисёр хушбахтам, ки Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, намояндаи мардуми дӯсти мо Афғонистон, ки зулм мебинанд ва бар зидди асорати империалистӣ мубориза мекунанд, дар пойтахти сурхи ҳукумати коргарон ва деҳқонон мебинанд” [16. 34].

Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ҷавоб дод: “Ман дасти дӯстиро ба шумо дароз мекунам ва умед дорам, ки шумо ба тамоми машриқзамин дар озодӣ аз қайди империализм кӯмак хоҳед намуд” [16. 36].

Суҳбати Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ду соат давом кард ва дар пайрезӣ ва таҳкими муносибати дӯстонаи ду давлат аҳамияти зиёд дошт. Ба Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ муяссар гардид, ки Русияро на танҳо аз вазъи дохилии Афғонистон ва шахсияти Амонуллоҳон ва барномаи ҳукумати ӯ дар сохтмони Афғонистони навин огоҳ намояд, балки аз хусусиятҳои ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ дар Шарқи Миёна, ба вижа дар Ҳиндустон ва муносибати Афғонистон ба ин ҳаракатҳо огоҳ созад.

Сафири фавқулодаи Афғонистон изҳор намуд, ки Шарқи мусалмон ин мақсадро дарк намуда ва дар чанги озодибахши кабир ба Русия кӯмак намояд. Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ чунин ҷавоб дод: “Ман метавонам таъкид намоям, ки шарқи мусалмонӣ (мусалмонони шарқ) ба ин амр пай бурдааст ва он соат наздик аст, ки тамоми ҷаҳон яқин ҳосил намояд, ки барои империализми Аврупо дар Шарқ ҷой ва макон нест” [16. 40]

Воқеан ҳам дар як муддати кӯтоҳ кордонӣ, маҳорати дипломатӣ, озодфикрӣ ва самимияти Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ таваҷҷуҳи раҳбарияти онвақтаи Русияро ҷалб карда буд ва беҳуда нест, ки дар ҷашни 2 – солагии Инқилоби Октябр дар театри бузурги Маскав ширкат ва суҳанронӣ намуд [16. 45]

Дар охири моҳи ноябри соли 1919 Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар Маскав бо тамоми ихлос ва садоқат машғули таҳияи охирин матни муоҳидаи сиёсӣ ва тичоратӣ миёни Русия ва Афғонистон гардид ва баъд аз итмоми ин вазифа моҳи июни соли 1920 аз тариқи Ҳирот ба Кобул баргашт.

Аммо ба зудӣ дар моҳи июни ҳамон сол боз ба сафари Тошканд ва Маскав баромад. Дар Маскав бори дигар аз тарафи раҳбарони расмӣ, аз ҷумла вазири хориҷаи он кишвар В. Г. Чечерин ба гармӣ истиқбол гардид. Дар натиҷа музокироти анҷомдода бо раҳбарии Русия 28 феввали соли 1921 шартномаи дӯстӣ бо Афғонистон имзо гардид. Ба намояндагӣ аз Афғонистони соҳибистиқлол ин шартномаро Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ имзо намуд. Бояд зикр намуд, ки маҳз ҳамин шартнома боиси баланд гаридани обрӯ ва эътибори байналмилалӣ Афғонистон гардид ва шароитро мусоид сохт, то дигар кишварҳои бузурги Ғарб истиқлоли Афғонистонро ба расмият бишносанд” [10. 58]

Иддае ба ин назаранд, ки ӯ аз Маскав ба Тошканд баргашта ва то июни ҳамон сол, ки аз тариқи Маскав ба Аврупо оҳанги сафар намуд. Дар Тошканд иқомат гузид. Ба ҳар ҳол

SIYOSAT

хақиқат ҳар чи ки бошад, ба ҷойи худ, аммо он чи ки мавриди арзёбии мо дар ин ҷо аст, дар ҳақиқат дастовардҳои муҳимест, ки Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар ин сафар ба даст овард.

Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ҳангоми иқоматаш дар Маскав бо мусоидати намояндагони Русия бо намояндагони сиёсии Туркия ва Эрон низ гуфтугуҳои сиёсӣ намуда ва зимни расидан ба тафоҳум қарордодҳоеро низ ба имзо расониданд. Саранҷом ин пири хирад ва сиёсатмадори тавонманд баъд аз тафоҳум ва имзову иҷрои бархе таахҳудномаҳои судманд, бо дастовардҳои муҳим ва итминони хотир раҳсипори кишварҳои аврупоӣ гардид. Истеъморӣ англис аз пирӯзии хеш, ки дар ҷанги аввали ҷаҳонӣ ба даст оварда буд, истифодаи азиме менамуд. Бар кишварҳои аврупоӣ фишор меовард, то бо сафири озода ва сайёри Афғонистон ҳич гуна шартномаеро имзо нанамуда ва Афғонистонро ба расмият нашиносад.

Аммо бахти баргаштаи англис дар сарнавишти Афғонистон дар ин марҳилаи таърихӣ корсоз воқеъ нагардида ва натавонист ҷилави буриши сиёсӣ ва тавоноҳои кории сиёсатмадори пирӯзмандро бигирад. Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ҳилофи бовари истеъморӣ англис дар ҳар кишваре, ки қадам мегузошт, бо самимият мавриди пазиروي қарор гирифта ва ба маҳзи оғози музокира дар баробари дипломатияи фаъол ва хирадмандонаи ӯ ногузир ба тамкин ва пазириши ҳақоқиқ пиромуни Афғонистон гарданд.

Ин дипломати оғоҳ, ки саршор аз ватанпарастӣ буд, на танҳо ба дасисаҳои англис таъсире намегузошт, ки ҳатто дар интизори кишварҳои аврупоӣ баъд аз касби муваффақиятҳои лозимӣ бо бархеи дигар аз ин кишварҳо дар ҷанд майлии кишвари англис бидуни ин ки ба он аҳамияте бидиҳад, аз Фаронса ба таври мустақим раҳсипори кишвари Иёлоти Муттаҳидаи Амрико гардид, ки ин ҳам зарбаи хурдкунандаи маънавии дигаре буд бар шоеъот ва мақоми раҳбарони истеъморӣ Британия.

Ривоятҳо ва мадорики вучуд дорад, ки Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, илова бар ин ки дар музокирот ва гуфтугуҳои сиёсии мустақими худ, ки бо раҳбарияти Русия дошт, масъалаи ҳаққи милал дар таъйини сарнавишт, бахусус барои милали Шарқро пешниҳод намуда ва мубтакири ин тарҳи бузург аст (Ки фикраи ҳафтум ва ҳаштуми қарордоди имзошуда миёни Муҳаммадвалихони Дарвозӣ В. В. Г. Чечерин дар 28 феввали соли 1921 метавонад муҳимтарин далели қабули ин ривоёт бошад), дар конفرонси сулҳи Порис низ ин тарҳи муҳимро пешкаш намуда буд, ки аз ҷониби аксарияти кишварҳои иштироккунанда мавриди таъйид воқеъ гардида буд. [11. 64].

Муҳаммадвалихон ҳамчунон аз кишварҳои тобеи Русия (шӯравӣ) хост то дар шинохти расмии истиқлоли кишвар аз ҷониби мамолики аврупоӣ мусоидат намояд. Давлати Афғонистон ба ин васила меҳост Инглистонро дар баробари як амали анҷомшуда қарор бидиҳад, то дар музокироти баъдӣ онро ба нафъи худ истифода намояд. Раиси ҳайати Афғонистон либосҳои зебои аврупоӣ ба тан намуда буданд, то ба ҷаҳониён бифаҳмонанд, ки онҳо мардуми мутмаин буда, аз дониш ва фарҳанг бархӯрдоранд ва бархилофи таблиғоти душманонаи истеъморгарони англис аз дастовардҳои тамаддун ва тараққӣ баҳраманд мебошанд.

Дар сафари Аврупо сафорати Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ натавон ба барқарорӣ муносибати сиёсии Афғонистон бо кишварҳои Аврупо талош менамуд, балки мекӯшид, то равобити иқтисодӣ ва низомии ин кишварҳо бо Афғонистон устувор гардад ва ҷалби сармояи хориҷӣ, судури технология, муассисоти саноатӣ ва коршиносони моҳир ба Афғонистон ба роҳ андохта шавад.

Воқеан Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар муаррифии Афғонистони мустақил дар Аврупо эътирофи ин истиқлолият, ҷалби ҳамкориҳои он кишварҳо барои ислоҳот ва тараққии Афғонистон хидматҳои беназире анҷом дода буд. Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ, сафири фавқулодаи Афғонистон дар аввалин сафари худ ба Аврупои ғарбӣ аз роҳи Поланд ба Олмон расид. Дар Берлин ҳам ҳангоми музокирот бо ҳайати афғонӣ кӯшиш мешуд, то эҳтиёткорона муносибат намоянд, ки робитаро бо Британия хароб накунанд. Дар натиҷа, ин музокирот муваффақона ба даст омад, ки намояндаи дипломатии Афғонистон дар Олмон пазируфта шавад, вале ба Афғонистон фиристодани намояндаи Олмон ба оянда мавқуф гузошта шуд. Мақсади асосии сафари ҳайати Афғонистон барқарорӣ муносибати сиёсӣ ва тиҷоратӣ байни Афғонистон ва Олмон буд. Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ

кӯшиши зиёд ба харч дод, то мутахассисиини олмониро ба проэктҳои саноати Афғонистон даъват кунад.

Дар моҳи майи соли 1921 сафорат ба шаҳри Рум, пойтахти Италия расид ва савуми июн бо давлати Британия муоҳидаи барқарории муносибатҳои дипломатиро имзо намуд ва италиявӣҳоро барои табодули суфаро дар ду кишвар муътақид сохт. Сипас ҳайати сафорати Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ба Фаронса рафт ва созишномаи тиҷоратӣ миёни Фаронса ва Афғонистон имзо шуд.

Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ 12 июни соли 1921 вориди Амрико шуд. Ҳукумати Ингилистон кӯшиши фаровон ба харч дод, то ҳайатро дар Амрико пазирай накунанд. Аммо бо расидани ҳайат ба ин кишвар бо кӯшиш ва маҳорати дипломатӣ Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ 20 июн ҳайатро вазири хориҷаи Амрико Чарлз Унс қабул кард. Бояд зикр намуд, ки пеш аз омадани ҳайати вазири хориҷаи Амрико номаи расмӣ аз сафири Британия дар Порис гирифта буд. Дар нома аз равобити наздик ва дӯстона миёни Афғонистон ва Шӯравӣ, ки он замон ҳанӯз давлати Шӯравӣ мавриди пазириши расмӣ Амрико қарор надошт, тазаккур дода шуда буд.

Баъд аз суҳбат бо вазири хориҷа ҳайати Афғонистон муваффақ гардид, ки бо раиси ҷумҳури Амрико Уоррен Гардинг (Warren Harding) мулоқот намояд. Зимни тақдимномаи Шоҳ Амонуллоҳон ба раисиҷумҳури Иёлоти Муттаҳидаи Амрико хостори барқарории муносибати наздик бо кишвараш гардид. Ӯ паёми Амонуллоҳро дарёфт намуд ва даргузашти амир Ҳабибуллоҳро ба подшоҳи Афғонистон таслият гуфт [13. 36].

Дар бораи натиҷаи сафорати фақулодаи Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ба Амрико назарҳои гуногун мебошанд, аммо як чиз мусаллам аст, ки худ мулоқоти ҳайат бо президенти Амрико ва вазири хориҷаи он кишвар, супурдани номаҳои подшоҳ ва вазири хориҷаи Афғонистон, ки ҳикоят аз истиқлоли давлати Афғонистон мекарданд, як пирӯзии бузург талаққӣ мешуд. 2 августи соли 1921 баъд аз ҳосил кардани виза (раводид) –и англис ҳайати Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ба Ингилистон баргашт. 8 август ҳайат дар бандари Ливерпул аз киштӣ фуруд омад.

Муҳаммадвалихони Дарвозиро музокироти бисёр мушкиле бо раҳбарони Инглис дар пеш буд. Ин буд, ки номаҳои ирсолӣ подшоҳи Афғонистон унвонии подшоҳи Британия хориҷ ва номаи Маҳмуди Тарзӣ, вазири хориҷаи Афғонистонро унвонии ҳамтои англиси ӯ Чорч Керзон ба ӯ супурд. Вазири хориҷаи Инглис Муҳаммадвалихони Дарвозиро бо сардӣ пешвоз гирифт ва баъд аз гирифтани номаҳо онҳоро накушода, ба котиби худ дод ва ҳидоят фармуд, ки онҳоро ба дафтари дабирхонаи давлат дар умури Ҳинд бисупорад. Зимни ин Чорч Керзон афзуд, ки то замоне, ки қарордоде байни англисҳо ва давлати Афғонистон имзо нашудааст, ҳозир нест Муҳаммадвалихонро ба ҳайси намояндаи Афғонистон бишиносанд, балки то он вақт ба ҳайси як меҳмон рафтор хоҳад кард [15. 6].

Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ аз Лурд Керзон дар бораи чараёни музокироти байни Ингилистон ва Афғонистон, ки он замон дар Кобул давом дошт, пурсон шуд, аммо вазири хориҷа бо сардӣ ҷавоб дод, ки ин масъала марбути музокиракунандагон аст, дар бораи он дар Кобул тасмим бигиранд. Вазири хориҷаи Ингилистон Чорч Керзон, собиқ ноибулсалтанаи Ҳинди Британия ва муҳолифи сарсаҳти истиқлоли Афғонистон буд. Бинобар он ӯро фаҳмидан мумкин буд ва ҳич кас интизори пазирии гармро аз сафорати фақулодаи Афғонистон интизор надошт. Ба зами ин ҳайати Муҳаммадвалихони Дарвозӣ аз Порис мустақиман ба Амрико рафта, аз Ингилистон дидан накард, ки ин ҳам ба иззати нафси англисҳо расида буд. Баъд аз мулоқоти кӯтоҳе бо Чорч Керзон Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ бояд бо подшоҳ Чорч мулоқот мекард ва Керзон ҳидоят дод, ки ин масъаларо аз тариқи дабирхонаи давлат дар умури Ҳинд бояд ҳамоҳанг кунед. Дар ҷавоби Керзон Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ гуфт, ки “Ман ҳозирам бо як котиби вазорати хориҷа биравам, на бо вазири мустаъмирот ва бидуни мулоқот бо подшоҳ аз Ингилистон хориҷ хоҳам шуд” [27. 25].

Ҳафтаҳои сентябр Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ва ҳайати ӯ ба дигар кишварҳои Аврупо рафтанд, аммо узви ҳайат Фулом Сиддиқхони Чархӣ ба Кобул баргашт, то аз ҷузъиёти мулоқотҳо дар Ландан иттилоъ диҳад. Ҳамин тавр аз сентябри соли 1921 то март соли 1922 ҳайати сайёри Афғонистон таҳти роҳбарии Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дубора аз Порис, Берлин, Бон ва Рум дидан кард ва бо эъзоз ва иқром пазирай шуд.

SIYOSAT

Билохира, дар апрели соли 1922 дар бозгашт ба Афғонистон дар Порис шартномаи байни Афғонистон ва Фаронса ба имзо расид.

Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ ҳарчанде натавонист бо тамоми кишварҳои аврупоӣ шартномаҳо имзо намояд, вале як чиз мусаллам буд, ки ба ӯ муяссар гардид, то овози истиқлоли Афғонистонро ба ҷаҳон бирасонад ва нақшаи давлати Британияро, ки мехост барои худ шароити яққониба суд гирифтанд аз созишномаҳои давлатайнро ҳосил намоянд, ноком сохт.

Ҳайат 12 моҳи майи соли 1922 ба Кобул баргашт. Дар давоми қариб ду сол сафорати фавқулодаи Афғонистон таҳти сапарастии Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ аз шаҳр ба шаҳр, кишвар ба кишвар, дур аз хонавода ва ёрон ва дӯстон ба музокира ва мулоқотҳо барои ҳифзи истиқлоли Афғонистон машғул буд, ки худ як хидмати бузург аст. Ӯ тавонист истиқлоли Афғонистонро ба ҷаҳониён эълон кунад. Дар натиҷа музокироти бисёр мушкеле, ки дар пойтахтҳои мамӯлики Аврупо, Амрико ва Русия дошт, ба ӯ муяссар гардид, то муносибатҳои дипломатиро бо бештарин кишварҳо барқарор ва барои густариши равобити сиёсӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратӣ ва фарҳангӣ бо Афғонистон заминаи хубе муҳайё намояд. Сафари дусолаи Муҳаммадвалихони Дарвозӣ Афғонистонро барои афкор ва андешаҳои нави маорифи модерн, техника ва технологияи нав боз кард. Афғонистон аз инзивоӣ сиёсӣ берун шуд" [16. 6].

ХУЛОСА

Донишманди фарҳефта ва сиёсатмадори кишвар, доктор Равон Фарҳодӣ, ки яке аз коркуштагони муҷарабаи арсаи дипломатия ва намояндаи собиқӣ давлати исломӣ ба раёсати профессор Бурҳониддин Раббонӣ дар Созмони Милали Муттаҳид дар мавриди корномаҳои сиёсии Шоҳ Муҳаммадвалихони Дарвозӣ дар даврони сафорати сайёр ва вазорати хоричаи Афғонистон чунин ибрози назар менамояд: "Баъд аз шаҳодати Амир Ҳиббуллоҳон дар Ҷалолобод (20 феввали соли 1919) ва ҷулуси Амир Амонуллоҳон ва тақарур (таъйин) –и Маҳмуди Тарзӣ дар мақоми вазорати хорича дар апрели соли 1919 вазоифи бузург ба Муҳаммадвалихон супурда шуд. Муҳаммадвалихон низ бо муваффақият ва сарфарозӣ ин маъмурияти бузурги таърихи ба анҷом расонид, ки дар таърихи дипломатияи навин як муваффақияти бузург пиндошта мешавад [4. 14].

ПАЙНАВИШТ

1. Абдулҳай Ҳабибӣ. Чунбиши маршрутаҳо. Кобул. 1383 — С. 140
2. Ғубор М. Афғонистон дар масири таърих. Ҷилди аввал. Кобул. 1989- 210 с.
3. Ғубор М. Афғонистон дар масири таърих. Ҷилди дувум. Кобул. 1989- 360 с.
4. Далерӣ С. Нақш ва мақоми рушанфикрон дар ҷомеа. Душанбе. 2004 – 250 с.
5. Дастгир П. Зухур ва заволи Ҳизби демократии халқи Афғонистон. –Пешовар, 1999 — 195 с.
6. Исқандаров Қ. Суҳанронӣ дар конфронси байналмилалӣ вазорати хоричаи Афғонистон. (Таъсиси дипломатияи модерн ва Вазорати хоричаи Афғонистон), 23-24 август, 2008, Кобул, толори Вазорати хоричаи Афғонистон.
7. Кабир М.Н. Реформ, сиёсат ва теорияҳои расмии Муҳаммад Абдурашидрод. Лосанҷлес. 1999 – 351 с.
8. Лудиг Одамк. Таърихи равобити сиёсии Афғонистон аз замони амир Абдураҳмон то истиқлол. Кобул. 1389 -209 с.
9. Муҳаммадвалихон. Номаҳои огоҳии хитоб ба Амонуллоҳон. 1 ҷамли соли 1304.
10. Муоҳида ғӣ мобайни давлати Афғонистон ва Ҷумҳурии федеративии сотсиалистии Шуравӣ ба таърихи 28 феввали соли 1921.
11. Маҷаллаи "Паймон" № 3-4. 1999 – 69 с.
12. Муҳокимаи хоинини миллӣ Муҳаммадвалихон ва Муҳаммад Сомӣ. Кобул. 1999- 411 с.
13. Масъуд С. П. Зухури маршрутӣ ва қурбониёни истибдод дар Афғонистон. Кобул. 2009 -150 с.
14. Назаров Р. Мақоми тоҷикон дар Афғонистон. Техрон. 1380 – 356 с.
15. Самандар Б. //Маҷаллаи "Овоз". 1370. – 369 с.
16. Сиистонӣ М. "Оё Муҳаммадвалихони Бадахшӣ дар суқути алоҳазрат Амонуллоҳон нақш доштааст?" // <https://dawatmedia24.com/?cat=104> (Санаи нашр: 12.12. 2012)
17. Сайидҷамол Ҷ. Ҳавзаҳо. Ҷамъе аз нависандагони ҳавзаӣ илмияи Ҷум. Интишороти Дафтари таблиғоти исломӣ, шаҳри Қум. 1375 – 451 с.
18. Олимхон С. Таърихи хузн-ул-милали Бухоро. Душанбе. 2006 – 481 с.